

Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Demokrasi Ve Ekonomi İlişkisi Çerçevesinde İncelenmesi

Yrd. Doç. Dr. Ceyhun Haydaroğlu

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
ceyhun.haydaroglu@bilecik.edu.tr

Gülşah Çevik

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Adayı

Özet

Temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri son zamanlarda üzerinde durulan konulardan birisi olmuştur. Çalışmada Türkiye’deki seçimlerin, uygulanan seçim sistemlerinin temsiliyet ve siyasi istikrar açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Öncelikle birinci bölümde demokrasi, temsilde adalet, yönetimde istikrar kavramları açıklanmış, seçim olgusu üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde başlangıçtan günümüze kadar uygulanan seçim sistemleri incelenmiştir. Bilindiği üzere seçim sistemleri siyasal sistem için önemli bir kavramdır. İkinci bölümde Türkiye’deki 1946 sonrası seçimler açıklanmış ve çoğunluk seçim sistemleri 1946-1960; nispi temsil seçim sistemleri ise 1961 Anayasası dönemi ve 1982 Anayasası dönemi kategorisi içerisinde analiz edilmiştir. Aynı zamanda bu bölümde çeşitli ülkelerde uygulanan seçim sistemlerine de yer verilmiştir. Son kısımda ise 1946 sonrası seçimlerin ve seçim sistemlerinin günümüzden bugüne ne gibi sonuçlar doğurduğu temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini sağlayıp sağlayamadığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Seçim, Seçim Sistemleri, Temsilde Adalet, Yönetimde İstikrar

Investigation of Democracy and Economic Relations of Electoral System in Turkey

Abstract

One of the subjects on the principles of fair representation and stability in management has been discussed recently. The elections in Turkey in the study, applied to the representation of the electoral system and political stability were evaluated. In the first part, primarily, democracy, representation, the concepts of stability in the administration of Justice explained, focuses on the phenomenon of selection. Again, from the beginning of this section that is applied to the present day electoral systems were investigated. As is known, the electoral systems, the political system is an important concept. In the second chapter, explained in Turkey after 1946 1946-1960 choices and majority Electoral Systems; Electoral Systems with proportional representation, the era of the 1961 Constitution and 1982 Constitution within the category of the period were analyzed. At the same time, this section of the selection system applied in the various countries are also provided. 1946 the final chapters post-elections and Electoral Systems consequences of what has in our own day like today that focuses on the principles of fair representation and whether or not it can provide stability in administration.

Key Words: Election, Election Systems, fair representation, stability in management

GİRİŞ

Günümüzün modern demokratik toplumlarında seçimin yeri ve önemi tartışılmaz bir gerçektir. Temel işlevi yönetilenlerin temsil edilmesini sağlamak olan seçim işlemi beraberinde bazı teknik düzenlemeleri de gerektirmektedir. Seçim sistemlerinin belirlenmesi yapılması gerekli bu teknik düzenlemelerin en tartışılmalı olmakla birlikte en başta gelenidir. Bir ülkede uygulanan seçim sistemi, o ülkenin siyasi ve toplumsal yaşamını büyük ölçüde etkilediğinden uygulanması gereken yöntemin ne olacağı konusu çok tartışılmaktadır. "İstikrar" ve "Temsilde Adalet" ana unsurlarının sağlanması etrafında şekillenen tartışmalar sonucunda her ülke kendi siyasi koşullarına uygun bir seçim sistemini benimseyerek uygulamaya koymaktadır (Gültekin, 2006:1).

Temsili demokrasilerde halk kendisini yönetecek kişileri seçer. Gerçekten de rekabet toplumunda uzlaşmanın kilit mekanizması seçimlerdir. Ülkenin siyasal sisteminin önündeki en önemli sorunlardan biri olarak devlet, siyaset ve sivil toplum arasında işleyen bir ilişkinin kurulamamış olması gösterilmektedir. Şüphesiz “daha az temsil daha çok istikrar zihniyeti, sivil toplumun yapılanma olanaklarına set çekici niteliktedir. Hiç şüphe yok ki ülkenin istikrarlı hükümetlere sahip olabilmesi demokrasinin geleceği açısından son derece önem taşır. Ancak bununla beraber, “bir demokraside istikrarı sadece aritmetiksel oy çoğunluğu sağlamaz. Hükümetlerin kurulması ve çalışması demokratik istikrar açısından gerekli ama, yeterli değildir. Uyuşmazlıkların ılımlaştırılması demokrasinin ayakta kalmasının başta gelen şartıdır. Bu ise aritmetik değil, siyasal kültür meselesidir (Yavaşgel, 2014:4-9).

Modern demokrasilerde seçim sisteminin iki temel işlevinden söz edilebilir. Birincisi, halkın yönetime katılımını, halk içindeki değişik görüşlerin iktidara yansımını sağlamak, ikincisi ise, hükümetin oluşması sonucunu doğurmaktır. Seçim kurumunun birinci yönü seçim hukukunda “adalet” ya da “demokratik temsil” ilkesi ile birlikte anılırken, ikinci yönü “istikrar” ilkesi çerçevesinde ele alınmaktadır. Temsil adaleti, sistemin çok partililiğe uygun düşmesi ve çok sesliliğe uygun siyasal zeminin oluşması açısından son derece önemli ve bu yüzden de vazgeçilmez bir ilkedir. Demokratik temsil ya da temsilde adalet, partilerin almış oldukları oy oranıyla milletvekili sayısı arasındaki orantılılığı ifade eder (Bulut, 2002:2-3).

1. Temsilde Adalet - Yönetimde İstikrar İlkesi İlişkisi Ve Seçim Sistemleri

Modern demokrasilerin uygulama biçimi, temsili demokrasidir. Buna göre halk, egemenliğini seçtiği temsilciler yolu ile kullanacaktır. Bu durum seçimleri, demokrasinin “olmazsa olmaz” koşulu olarak sunmaktadır. Çünkü demokrasilerde etkin siyasal makamlar seçimle belirlenir.

Modern demokrasilerde seçim sisteminin iki temel işlevinden söz edilebilir. Birincisi, halkın yönetime katılımını, halk içindeki değişik görüşlerin iktidara yansımını sağlamak, ikincisi ise, hükümetin oluşması sonucunu doğurmaktır. Seçim kurumunun birinci yönü seçim hukukunda “adalet” ya da “demokratik temsil” ilkesi ile birlikte anılırken, ikinci yönü “istikrar” ilkesi çerçevesinde ele alınmaktadır (Yüzbaşıoğlu, 1996:105).

Temsil adaleti, sistemin çok partililiğe uygun düşmesi ve çok sesliliğe uygun siyasal zeminin oluşması açısından son derece önemli ve bu yüzden de vazgeçilmez bir ilkedir. Yönetimde istikrar ise, Anayasa Mahkemesinin ifadesiyle, yürütmenin güçlü olmasını sağlayacak biçimde oyları yasama organına yansıtmak yöntemleri olarak algılanmaktadır ve bütün ülkelerin olduğu gibi Türkiye’nin de ihtiyacı olması bakımından önemlidir (Gürsel, 1993:47). Fakat bu iki ilke arasında doğal bir çekişme vardır. Temsil adaleti ön plana alındığında, istikrarlı hükümetlerin kurulması zorlaşmakta; yönetimde istikrar esas alındığında ise, temsil adaleti zedelenebilmektedir. Modern demokrasilerin önündeki en önemli sorun, bu iki yönden hangisine ağırlık verileceği, başka bir deyişle, demokratik temsil ya da istikrar olgularından hangisinin tercih edileceği sorunudur. Demokratik temsil ya da temsilde adalet, partilerin almış oldukları oy oranıyla milletvekili sayısı arasındaki orantılılığı ifade eder. İstikrar ise, geniş anlamda düşünüldüğünde, düzen ve süreklilik unsurlarını içeren bir kavram olarak, siyasal sistemin şiddetten, kaba kuvvetten ve yıkıcılıktan uzak olması anlamına gelir (Bulut, 2007:8).

Görüldüğü gibi “temsilde adalet” ve “yönetimde istikrar” ilkeleri aslında zıt yönde işleyen iki kavramı ifade etmektedirler. Birisinin sağlanması durumunda diğerinin gerçekleşmesi zordur. Nitekim parçalanmış bir siyasal yapıda ya da başka bir ifade ile belirtmek gerekirse ikiden fazla birbirine yakın oranda oy alan siyasal partinin bulunduğu bir ülkede, bu iki ilkeyi aynı anda ideal bir şekilde bağdaştıracak bir seçim sistemi tasarlanmanın mümkün olmadığı ifade edilmelidir. Bu yönüyle bakıldığında aslında kavramların sadece kulağa hoş gelen bir özelliği vardır. Gözler’in belirttiği gibi, bu iki ilkenin ilk bakışta olumlu iki ilke olduğunda kuşku yoktur, ancak bu iki ilkenin birbiriyle çatışan iki ilke olduğu da bir gerçektir ve çatışan iki olumlu değer, birbirini götürür ve ortaya olumsuz bir değer çıkar. Nitekim bu bağlamda uygulamada sürekli sorunlar ortaya çıkacaktır (Hakyemez, 2007:24).

Seçim Sistemi, “seçimlerde kullanılan oyların temsili organlara yansımalarıyla ilgili olan ve ülkeden ülkeye büyük farklılık gösteren kurallar” bütünüdür. Seçim sistemi kavramı, dar ve geniş boyutlu olmak üzere iki açıdan incelenebilir. Geniş anlamda seçim sistemleri, “seçme ve seçilme hakkı ve seçim organizasyonu da dahil olmak üzere, seçim sistemi kapsamına giren tüm unsurları” içerir. Başka bir deyişle, bu anlamda seçim sistemi, “seçimin sadece hukuk boyutunun ele alınmadığı, seçim düzenininin

özgürlükler rejimi üzerine kurulduğu seçimin alt yapısını oluşturan temel konuların bir bütün olarak ele alındığı sistem” demektir (Yıldırım, 2001:87-88).

Seçimle ilgili bu genel tanımlardan seçimin içinde seçilebilmek ve seçime katılmak şeklinde iki ana unsur olduğu, bunların kanunlarla sağlanmış olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Yani seçimde seçilebilmek için aday olanlarla onları seçmek için sandık başına giden seçmenler vardır. Oy hakkı ve seçimler, demokratik rejimde en temel katılım teknikleri olup günümüz demokratik rejimlerinde seçme bütün yurttaşlara ait bir haktır. Serbestçe, engelsizce ve eşit şartlarda yarışarak aday olanlarla, serbestçe sandık başına gidip istediği adaya ve siyasi partiye oy verebilen seçmenlerin bulunmadığı bir seçim gerçek ve demokratik bir seçim değildir. Demokratik bir seçimde bunların ayrıca halkın gerçek iradesini ortaya çıkaracak ve her türlü hile yollarını kapatacak adil bir sayım-döküm ve sonuç belirleme-açıklama yöntemleriyle desteklenmiş olması gerekmektedir (Karakaşlı, 2010:16).

Yönetenlerle yönetilenler arasındaki iletişimi seçim sistemi biçimlendirir. Yönetenlerin gerçek anlamda yönetilenleri temsil ettikleri oranda rejimin demokratlığından söz edilebilecektir. Çağdaş siyasal toplumlarda kitle haberleşme araçlarının sürekli yanlı yayınları karşısında seçmenin yaptığı iş bir temsilci seçmek değil, yönetime aday olanların vaat ettikleri siyasal düzene ‘evet’ ya da ‘hayır’ demekten ibarettir. Burada önemli olanın seçmene özgür bir seçme ortamının sağlanmasıdır, yoksa çoğulcu bir seçme hakkının tanınmış olması değildir. Yoğun yönlendirmeler ya da kimi baskılar özgürce seçme hakkını elinden alıyorsa bireyin, o zaman bu hakkın değerinden söz edilmemelidir. İşte bu bağlamda yaşanan sorunları ortadan kaldırmada yetkili kanun koyucudan serbestçe, özgür seçim ortamı sağlayacak seçim düzenlemeleri ortaya koyması beklenmelidir (Yavaşgel, 2014:78).

Seçimlerde uygulanan sistemler; Çoğunluk sistemi, nispi temsil sistemi ve karma sistemlerdir. Çoğunluk sistemi fayda ilkesini ön plana çıkarırken; nispi temsil sistemi adalet ilkesini benimser. Karma sistemlerde ise bazen Çoğunluk sisteminin ağırlığı gözlenirken bazen de nispi temsil sistemine ağırlık verilir (Özgül, 2002:59).

Çoğunluk yönteminde milletvekili seçilecek olan adayın istenilen oy çoğunluğunu alması gerekir. Yarıdan bir fazlayı ifade etmektedir. Geçerli oyların yarıdan bir fazlasını alan liste ya da aday seçilmektedir. Mutlak çoğunluk yönteminin kullanıldığı seçimlerde genellikle ilk turda mutlak sayıya ulaşamadığından tur sayısının artması söz konusu olmaktadır (Gültekin, 2006:23).

Nisbi temsil sistemleri, oyların sandalyelere dönüşümünde orantılılığı amaçlayan her türlü seçim usulünü ifade eder. Bu da çoğunluk ile nisbi temsil sistemleri arasında bir asimetriye sebebiyet verir. Yani oyların -az ya da çok- orantılılığını amaçlayan her seçim usulü, nisbi temsil sistemlerinde yer alan bir usul olarak görülebilir. Sartori’ye göre ise nisbi temsilin ayırıcı özelliği olan orantılılık, temsilde adaleti sağlaması açısından aynı zamanda onun tartışılmaz erdemini oluşturur (Erdoğan, 2013:118).

Nispi temsil sisteminin esası, çoğunluk sistemlerinin azınlığa temsil hakkı vermeyen sonuçlarının ortadan kaldırılması ve her örgütlenmiş siyasal düşünceye alabildiği oy oranında temsil hakkı verebilmek üzerine kurulmuştur. Nispi temsil sistemi yönetimi toplumun sadece bir kesimine veren çoğunluk sistemlerine göre, halkın siyasal tercih ve eğilimlerini tam olarak yansıtmaya çalışmasından ötürü adalet, eşitlik ve demokrasi ilkelerine daha yakın durmaktadır. Bu sistem güçlü iktidar yerine temsilde adalet ilkesine daha çok bağlıdır (Sarıkoca, 2010:87).

Çoğunluk sistemi ile nispi temsil sisteminin sakıncalarını ortadan kaldırmak amacı ile, her ikisinin birleştirilmesi sonucunda karma seçim sistemleri oluşturulmuştur. Nispi veya çoğunluk sistemlerinin niteliklerinin içinde barındıran, güdülecek siyasal amaç doğrultusunda istenilen oranda kullanılabilmesi bu sistemin pek çok çeşidi söz konusu olmaktadır (Gültekin, 2006:41). Karma sistemlerin oluşturulmasında amaçlanan hem güçlü bir iktidarı ortaya çıkarmak hem de seçimde kullanılan oylar ile dağıtılan temsilcilikler arasında adaletli bir oran sağlayarak aşkın temsile olanak tanımaktadır. Aslında bu iki amacın birbiriyle çelişki içerisinde olduğu açıktır. Bu yüzden karma seçim sistemlerinin hazırlanmasında bu iki amaçtan birisine daha fazla ağırlık verilmesi kaçınılmazdır. Bu sistemin uygulandığı seçimlerde ortaya çıkan sonuçlar, sistemin oluşturulması sırasında daha çok güçlü hükümet kurulmasının yollarını araştırıldığını düşündürmektedir (Sarıkoca, 2010:106).

2. Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri

2.1. Çok Partili Dönem - Çoğunluk Sistemi Dönemi (1946 - 1960)

1946 seçimleri, normal seçim dönemi olan 1947 yılı beklenmeksizin 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmıştır. Bunda Demokrat Parti'nin kurulması ile birlikte halk nezdinde yoğun ilgi görmeye başlamasının etkili olduğu belirtilmektedir. Seçimler öncesi Demokrat Parti, özellikle seçim güvenliğine ilişkin bazı yasal düzenlemelerin yapılmasını siyasal iktidardan istemiştir. Israrlı talepler karşısında 4320 sayılı "Mebus Seçim Kanunu" yürürlükten kaldırılmış ve 5 Haziran 1946'da 4918 sayılı seçim yasası kabul edilmiştir (Günel, 2005:95-96).

Demokrat Parti yöneticileri, iktidar partisi CHP'den seçim yasasında ve seçim sisteminde bazı değişiklikler yapmasını istemiş, bu değişiklikler yapılmaz ise, seçimlere katılmayacaklarını açıklamışlardır. DP'nin değişmesini istediği noktalar; seçimlerin tek dereceli olması, nispi temsil sisteminin benimsenmesi ve seçimlerin yürütmenin denetimi altında değil, yargı denetimi altında yapılmasıdır. 5 Haziran 1945'te çıkarılan 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile, 4320 Sayılı Mebus Seçimi Kanunu yürürlükten kaldırıldı ve Türkiye'de ilk kez demokratik seçim niteliklerine yaklaşan bir seçim yasası çıkarıldı (Özgül, 2002:109).

DP'yi yeterince örgütlemeyen hazırlıksız yakalamayı amaçlayan CHP, hem genel seçimlerin öne alınarak Temmuz 1946'da yapılmasını kararlaştırmış hem de belediye seçimleri Eylül 1946'da yapılması gerekirken, Mayıs ayına alınmıştır. DP iktidarın bu tutumunu gerekçe göstererek belediye seçimlerine katılmamıştır. 21 Temmuz 1946 tarihinde, Türk demokrasisi, siyasal hayatının dönüm noktalarından birini gerçekleştirerek, çok partili sürecin ilk seçimini tüm ülke genelinde yapmıştır. Seçmenlerin doğrudan doğruya kendi milletvekillerini seçtiği, Türk demokrasisinin ilk sınavı olarak nitelendirilen bu seçime üç parti katılmış ve CHP farklı bir şekilde kazanmıştır. Ancak seçimleri kazanan CHP, karşısında oldukça güçlü DP muhalefeti ile karşılaşmıştır (Yılmaz, 2004:56).

1950 genel seçimlerinde uygulanan seçim formülü basit çoğunluk sistemiydi. Bu sistemde, diğer partilerden bir fazla oy alan parti o bölgedeki bütün milletvekilliklerini almaktadır. Bu formül geniş seçim çevresi büyüklüğü ile de desteklenmekteydi ve ulusal ya da bölgesel baraj uygulaması da yoktu. Teorik tartışmaların ışığında böyle bir seçim sisteminin hükümet çıkarmayı kolaylaştıracağı ancak son derece eşitsiz olacağı kesindir. Bu seçim sistemi, seçim çevrelerinde bazı oynamalar haricinde 1954 ve 1957 seçimlerinde de uygulandı (Erdoğan, 1999:57).

1950'de listeli çoğunluk usulüne göre yapılmış değerlendirmeler sonucu seçimi bu kez CHP'nin beklemediği şekilde DP kazanmış, parlamentoda bu kez CHP aleyhine aşırı çoğunluklar oluşmuştur. DP, TBMM milletvekilliklerinden 408 milletvekilliğini alarak tek başına hükümeti kurmuş, ana muhalefet partisi konumuna düşen CHP 69 milletvekili elde etmiştir. Bu kez seçim sisteminin eleştirme sırası CHP'ye geçmiş, çoğunluk sisteminin adaletli bir sistem olmadığı, tek parti diktatörlüğüne neden olduğu yönünde eleştiriler getirilmiştir (Yıldırım, 2001:197-198).

1954 seçimlerine kadar çoğunluk yönteminin avantajlarından sonuna kadar faydalanmayı amaçlayan Cumhuriyet Halk Partisi 14 Mayıs 1950 seçimlerinde oyların %40'ını almasına rağmen Büyük Millet Meclisi'nde az sayıda milletvekili sayısıyla temsil olunmaya başlayınca ilk defa olarak bu yöntemin sakıncaları üzerinde durmak zorunda kalmıştır. 1950 ile 1954 seçimleri arasındaki devrede seçim sonuçlarını partilerin aldıkları oy sayılarına yaklaştıracak ve bu suretle farklı tercihlerin mecliste temsil edilmesini sağlayacak yöntemler aramaya itmiştir. Çoğunluk usulü seçim sistemi uygulanması sonucu partilerin aldıkları oy oranlarında parlamentoda temsil edilememeleri 1950-1954 seçimlerinde temel bir tartışma konusu olmuştur. İktidar partisi DP bu meselede 1954 seçimlerinde kayıtsız kalmıştır. 1954 seçimleri çoğunluk ve liste usulü ile yapılmıştır (Gültekin, 2006:68).

1950 seçimlerine kadar seçim güvenliği demokratik yaşamın en önemli tartışma konusu olmuş, fakat 1950 seçimleri ile bu sorun aşılmıştır. 1950 seçimleri sonrasında dikkati çeken tartışma konusu ise, 1950 seçimlerinde uygulanan listeli basit çoğunluk sisteminin çok orantısız bir temsil yapısı ortaya koymasından dolayı, aşkın/eksik temsil konusu olmuştur. Gerçekten de % 40 dolayında bir oy alan (% 39.4) CHP'nin, milletvekilliklerinin sadece % 14.2 ile 69 milletvekilliği kazanması ve bunu zaman içinde DP önderlerinin "halk CHP'yi muhalefetten de tasfiye etmiştir" şeklinde okumaları, artık/eksik temsil konusunu, diğer bir deyişle listeli basit çoğunluk sisteminin yerine nispi temsil sisteminin kabul edilmesini, siyasal gündemin ön sıralarına taşımıştır (Günel, 2005:99).

1954-1957 seçim dönemi, siyasi partiler bakımından oldukça önemli bir dönemdir. 1954 yılından sonra Türkiye’de baş gösteren enflasyon, Kıbrıs meselesi yüzünden 6-7 Eylül 1955’te İstanbul ve İzmir’de patlak veren gösteri ve karışıklıklar, ispat hakkı isteyenlerin DP’den ayrılıp Hürriyet Partisi’ni kurması, 1957 sonbaharında yapılması kararlaştırılan genel seçimler öncesinde Türkiye’de muhalefet partilerini işbirliği yapmaya zorlamış muhalefette bulunan 3 parti (CHP, Hür P. ve CMP) iktidar partisi olan DP karşısında işbirliği yapmak ve seçimlere bir muhalefet cephesi oluşturarak katılmak üzere harekete geçmiştir (Gültekin, 2006:70). Muhalefet partileri, CHP, CMP ve HP 1957 seçimlerinden önce bir muhalefet cephesi oluşturmuşlar ve seçimlerde bir güç birliği yapmayı kararlaştırdılar. Buna karşı, Demokrat Parti iktidarı, giderek katılaştan tutumuyla, muhalefet partilerinin bu işbirliğini engellemek için birçok antidemokratik yönteme başvurdu. Muhtemel oy kaybını ya da iktidarı kaybetme riskini göz önüne alan DP’nin bu tutumları sonunda, 27 Mayıs Darbesi’ne davetiye çıkarmıştır. Demokrat Parti’nin, tahmin ettiği oy kaybını önlemek amacıyla, 1 sene önceye aldığı 27 Ekim 1957 seçimleri oldukça olaylı geçmiştir (Güvenir, 1982:239).

1957 seçimlerinin sonuçları incelendiğinde, Demokrat Partinin oy oranının önceki iki seçime göre düşüş göstererek %47.3 oranında gerçekleştiği buna karşılık parlamentoda %69.6 düzeyinde (419 milletvekili) temsil oranına sahip olduğu görülmektedir. Yine bu seçimlerde CHP %40.6 düzeyinde oy alırken, parlamentoda temsil oranı %28.77 düzeyinde (173 milletvekili) kalmıştır. CMP ve HP ise sırasıyla aldıkları %7 ve %3.8 oy oranlarına rağmen her iki partinin de parlamentoda temsil güçleri eşit olmuş ve 4’er milletvekili çıkarmışlardır (Yıldırım, 2001:201).

3.1. Türkiye’de Nispi Temsil Sistemi Uygulamaları

3.1.1. 1961 Anayasası Dönemi

1957 seçimlerinden sonra iktidar partisinin muhalefet tarafından anayasaya aykırı kabul ettiği tutum ve davranışlarının muhalefet partisi tarafından halka iyi bir politik ustalıkla anlatılması, anayasaya aykırı kabul edilen tutum karşısında halk topluluklarını, üniversiteleri, gençleri harekete geçirmiş ve meşruiyetini kaybetmiş olan iktidarı iktidardan uzaklaştırmak için gerekli zemini hazırlamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin 27 Mayıs 1960 darbesiyle yönetime el koyması DP iktidarı son bulmuştur. Askerin yönetime el koymasıyla demokrasiyi askıya almıştır. Parlamentonun feshedilmesiyle parlamentonun görevlerinin bir süre için "Milli Birlik Komitesi"ne devredildiğini açıklamış ivedilikle anayasayı ve seçim yasasını hazırlayıp en kısa zamanda seçimlere gidilmesini sağlayacak bir kurucu meclis oluşturma yolunda gitmiştir., 1961 Anayasa tasarısı gerek kurucu mecliste gerekse kamuoyunda serbest ve çok yönlü bir biçimde tüm ayrıntılarıyla tartışılıp oluşturulduktan sonra 9 Temmuz 1961 de halkoyuna sunulmuş ve oy kullanan % 61 seçmen tarafından kabul edilmiştir (Gültekin, 2006:73-74).

1961 anayasasında seçim sistemi konusunda kesin bir hüküm getirilmemiş ve konu seçim kanunlarına bırakılmıştır. Bununla birlikte 55. Maddede yer alan “seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır” hükmü ile seçme hakkının temel ilkeleri Anayasa kuralı haline getirilmiştir. Yeni Anayasa’nın 9 Temmuz 1961’de yapılan halk oylamasından sonra yürürlüğe girmesinin ardından Kurucu Meclis TBMM genel seçimlerinin 15 Ekim 1961’de yapılmasını kararlaştırmıştır. Seçime önceden kurulmuş Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyet Köylü Millet Partisi ile, yeni kurulan Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi katılmıştır. Katılım oranı %81 olarak gerçekleşmiş ve seçimin kesin bir galibi olmamıştır. 1961 Anayasası iki meclis öngördüğünden, her seçimde iki meclis için seçim yapılmıştır. 1961 genel seçiminde “seçim çevresi barajlı d’Hondt nisbi temsil sistemi” uygulanmıştır (Yılmaz, 2004:66). 1961 milletvekili genel seçim sonuçlarına göre CHP 173 üyelik kazanarak milletvekilliklerinin %38.4’ünü elde etmiş, Adalet Partisi ise 158 milletvekilliği ile parlamentoda %35.1’lik bir temsil oranına erişebilmiştir. CKMP 54 milletvekilliğiyle %12, Yeni Türkiye Partisi de 65 milletvekilliğiyle %14.4’lük bir temsil oranı elde etmiştir (Yıldırım, 2001:207).

1964 yılındaki, seçimlerle ilgili değişiklikten sonra, 1965 seçimlerine doğru gidilirken, seçim yasalarında iki önemli değişiklik daha yapılmıştır. Yasa değişikliklerinde ilki, 13 Şubat 1965 tarihinde 533 sayılı yasa yoluyla gerçekleştirilmiştir. Hem Cumhuriyet Senatosu seçimlerini, hem de Millet Meclisi seçimlerini bağlayan 306 Sayılı Yasa’nın 32. Maddesindeki elde edilen milletvekilliği sayısının hesaplanması yöntemi farklılaştırılarak Milli Artık (Bakiye) yöntemi kabul edilmiştir. Adalet Partisinin sonuna kadar karşı çıkmasına karşın, diğer tüm partilerin desteklemesi ile Milli Artık (Bakiye) yöntemi yanında, birleşik oy pusulasının kullanılması kuralı da yeni yasada yer almıştır (Özgül, 2002:124).

Seçimlerde en büyük pay hiç şüphesiz 450 üyeli meclise 240 milletvekili sokan AP'ye aittir. Ancak 1965 seçimlerinde dikkat çeken bir diğer parti ise İşçi Partisi olmuştur. Oyların % 2,97'sini alan TİP, meclise 14 milletvekili sokmayı başarmıştır. Bunda şüphesiz seçimlerde uygulanan "Milli Bakiye" sistemidir. Bu sistem 27 Mayıs sonrası iktidardaki partilerin gücünü kırmak amacıyla düşünülmüştür. 27 Mayıs öncesi meclislerinde iki partili bir yapı bulunmakta ve iktidar partisinin aldığı oydan daha fazla güç elde ettiği görülmektedir. Bu durum ülkede ikiliğe ve çatışmalara sebep olmuştur. Bu nedenle küçük partilerin de temsil edilebileceği bir meclis yapısı düşünülmüştür. Bu sistem ile birinci parti mutlak hâkim olamamaktadır. Küçük partilerle uzlaşma aramak durumundadır. 1965 seçimlerinde Milli Bakiye'ye ayrılan 133 milletvekilliği partiler arasında dağıtılmıştır. Buna göre; AP:36, CHP:32, MP:25, TİP:13, YTP:16, CKMP:11 vekillik elde etmişlerdir. Günümüzde ise meclise girebilmek için % 10 oy almak gerekmektedir. AP, % 52 oyla 450 vekilliğin 240'nı kazanabilirken, 2007 seçimlerinde AKP ise % 46 oyla 550 vekilliğin 341'ni kazanmıştır (Tarım, 2013:54).

1965 seçimlerinde küçük partilerin parlamentoya temsilci göndermesi iktidar partisini harekete geçirmiş, bunun üzerine AP, 1968 senato seçimlerinden önce Meclis'e milli bakiye usulünü değiştiren bir yasa önerisinde bulunmuştur. Parlamentoda TİP ve CHP milletvekillerinin muhalefetine rağmen 20.03.1968 tarih ve 1036 sayılı kanunla kabul edilen yasayla, 1961 Anayasasının benimsediği "seçim çevresi barajlı d'Hondt" sistemini geri getirilmiştir. Ancak bu değişiklik hakkında Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açılması üzerine Anayasa Mahkemesi, 1036 sayılı kanunun "baraja ilişkin hükmünü" anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir. Anayasa mahkemesinin verdiği bu karar üzerine, kanun koyucunun öngörmediği bir seçim sistemi; "barajsız d'Hondt" sistemi ortaya çıkmış; bundan sonra yapılan milletvekili ve Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde bu seçim sisteminin uygulanmasına karar verilmiştir (Gültekin, 2006:80).

Bundan sonra, 1969, 1973 ve 1977 yıllarında yapılacak olan üç genel seçimde uygulanacak olan bu yönteme göre, seçim çevrelerinde seçime katılan partilerin aldıkları geçerli oylar alt alta yazılmış bu rakamlar önce 1'e, sonra 2'ye sonra 3'e ... o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına ulaşmaya kadar bölünmüş, daha sonra elde edilen sayılar büyükten küçüğe doğru sıralanarak, milletvekili bu payların sahibi olan partilere rakamların büyüklük sırasına göre dağıtılmıştır (Yıldırım, 2001:214). 1969 seçimlerine, kayıtlı 14 milyon 788 bin 522 seçmenden ancak %64,3'ü katılmıştır. Bu oran, 1950 seçimlerinden bu yana en düşük katılım oranıdır. Anayasa Mahkemesi'nin baraj hükmünü iptal etmesiyle birlikte yeni bir düzenlemeye gidilmemiş ve seçim sistemi kendiliğinden barajsız d'Hondt versiyonu haline gelmiştir (Yılmaz, 2004:71). 1969 Genel seçimlerinde seçime katılım oranının % 64,3'e düştüğü görülmektedir. İki büyük parti AP ve CHP almış oldukları oy oranlarına göre mecliste fazla oranda temsil imkanı bulmuştur. AP aldığı % 46 oy oranına karşılık parlamentonun % 56'sına 256 sandalye ile temsil edilmiştir. CHP almış olduğu % 27 oy oranına karşılık parlamentoda % 31,78 oranla 31 sandalye ile temsil edilme imkânına kavuşmuştur.

1970 yılında dünya ülkelerinde baş gösteren ekonomik krizin ülkemizdeki siyasal, sosyal etkileri karşısında hükümetin, sorunlara bir çözüm getirememesi 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime muhtıra vermesine sebep olmuş ve 14 Ekim 1973'e kadar sürecek bir "ara dönem" yaşanmıştır. Bu ara dönemde, parlamento ve Silahlı Kuvvetler desteğindeki hükümetler (Erim, Melen ve Talu) görev yapmış, parlamento ve siyasal partiler feshedilmemiş ancak; ülke sıkı yönetim ve yarı askeri bir idareyle yönetilmiştir (Gültekin, 2006:82).

1973 seçimlerinde uygulanan seçim sisteminin 1969 seçimlerindeki tek farkı, seçmene tercih yapma olanağının verilmesidir. Buna göre oyunu tercihli kullanmak isteyen seçmen, yasanın seçim çevresinden seçilecek milletvekili sayısına bağlı olarak saptadığı sayıda tercih işareti kullanmak zorundaydı. Daha az ya da daha çok sayıda yapılan tercih işaretlemesi dikkate alınmayacaktı (Yıldırım, 2001:218). Bu seçim sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi 185 üyelik kazanarak parlamentoda %41.1, Adalet Partisi 149 üyelikle %33.1, Demokrat Parti 43 üyelikle %10, Milli Selamet Partisi 48 üyelikle %10.7, Cumhuriyet Güven Partisi 13 üyelikle %2.9, Milliyetçi Hareket Partisi 3 üyelikle %0.7 Türkiye Birlik Partisi 1 üyelikle %0.2, oranında parlamentoda temsil edilmişlerdir. Millet Partisi ise hiçbir üyelik kazanamamıştır.

1977 seçimleri istikrarsız koalisyon hükümetlerinin ve ülkede giderek artan şiddet olaylarının etkisiyle, normal zamanından 4 ay önce 5 Haziran 1977 tarihinde yapılmıştır. Bu seçimde, Seçim

Kanununda yeniliğe gidilmediği için barajsız d’Hondt sistemi uygulanmıştır. Katılım oranının %66,8 olarak belirlendiği bu seçimlerde hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğu elde edememiştir (Yılmaz, 2004:75). CHP % 41 oranında oy almasına karşılık mecliste temsil edilme oranı 213 sandalye ile %47 olurken, seçimlerde ikinci olan AP’nin % 36,88 oy almasına karşılık mecliste 189 sandalye sayısı ile mecliste % 42’lik sandalye oranıyla temsil edilmiştir. 6 milyona yakın seçmen oy kullanmamıştır. Bu seçimlerde dikkat çeken husus 4 bağımsız adayın seçilmiş olmalarıdır. Seçmenlerin % 30 mecliste temsil edilmemiş, temsil edilmeyen seçmenlerin % 90’ı oy kullanmayarak temsil edilmemiştir. Seçimden sonra CHP bir azınlık hükümeti kurmuş ancak meclisten güvenoyu alamamıştır. Bundan sonra Demirel tarafından bir cephe hükümeti kurulmuş ancak; bu kurulan cephe hükümeti 1977 yılı sonunda gensoruyla düşürülmüştür (Gültekin, 2006:86-87).

3.2.1. 1982 Anayasası Dönemi

Türkiye’de 1980-1983 dönemi, demokrasinin askeri yönetimce askıya alındığı bir dönemdir. Bu dönem içerisinde de, Türk askeri yönetim geleneğine uygun olarak yeni bir anayasanın yapılması yoluna gidilmiş ve yeni Anayasa 6 Kasım 1982’de halk oylaması sonucunda kabul edilmiştir. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasından farklı olarak, tek meclisli bir parlamento yapısı öngörmüştür. Seçimlere ilişkin olarak da 1961 Anayasası ile getirilen sistem korunmuş ve seçimlerde uygulanacak seçim sistemlerine ilişkin herhangi bir hüküm öngörülmemiştir. Böylece seçim sisteminin saptanması yasa koyucuya bırakılmıştır (Günel, 2005:117).

Yeni Anayasanın kabulünden sonra 6 Kasım 1983’de seçimlere gidilmiştir. Yeni siyasal partiler ve seçim yasalarıyla birlikte bütün devlet-toplum ilişkisini yeni baştan ele alarak düzenlemeyi amaçlayan 12 Eylül yönetimi, özellikle siyasal istikrarsızlığın başlıca nedeni olarak gördüğü koalisyonlara ve çok partili bölünmüş siyasal yapıya son vermeyi amaçlamıştır. Bu amaçla hazırlanan 10 Haziran 1983 tarihli ve 2839 sayılı seçim kanunu, içerisinde nispi temsil yöntemini barındırmakla birlikte siyasal istikrarı sağlamak amacıyla çevre barajıyla birlikte %10 ülke barajını da getirmektedir. Çifte barajlı d’Hondt olarak adlandırılan bu seçim sisteminde parti adaylarının seçilebilmeleri için öncelikle partilerinin ülke düzeyindeki oy oranının %10’un üzerinde olması gerekmekte, partileri bu barajı geçerse adayların da seçim bölgelerinde uygulanan çevre barajını geçmeleri gerekmektedir (Sarıkoca, 2005:162).

Yeni anayasa ve değişen seçim yasalarına göre yapılan 1983 seçimlerine katılım %92 olmuştur. Çifte barajlı d’Hondt seçim sisteminin uygulandığı 1983 seçimlerinde seçime katılan üç partiden biri olan Anavatan Partisi (ANAP) geçerli oyların % 45’ini alarak 211 milletvekili ile parlamentodaki sandalyelerin %53 oranında bir çoğunluk elde etmiştir. Bu oran ANAP’ın tek başına iktidara gelmesine yetmiştir. Asker destekli HP partisi %30 oy almış ve parlamentoda %29 oranında bir çoğunluk sağlamıştır. Bu seçim sonuçları demokratik olmayan sonuçlar doğurmuş, temsilde adaleti sağlayamamıştır. Bu sonuçlar istikrarı sağlayabilmek için, hükümet kurulmasını kolaylaştırmıştır. Hükümetin güvenoyu ile düşürülmesini zorlaştırmıştır (Gültekin, 2006:91).

1982 Anayasası 5 yılda bir genel seçimlerin yapılması hükmünü getirmişti. Buna göre parlamento seçimlerinin normal zamanı olan 1988 yılında yapılması gerekiyordu. Ancak seçimlerin 1988’den önce yapılmasını gerektiren bazı gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerden en önemlisi, 6 Eylül 1987 günü yapılan siyasal yasakların kaldırılmasına ilişkin referandumda “evet” oylarının yani siyasal yasakların kaldırılması yönünde kullanılan oyların sayısının “hayır” oylarından fazla çıkması ve bunun sonucunda Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş gibi siyaset adamlarının tekrar siyaset sahnesine dönmeleridir. İktidardaki Özal Hükümeti, eski siyasetçilerin başına geçtikleri partilerin örgütlenmelerini tamamlamasına ve yeterli propaganda yapmalarına olanak tanımamak için bir baskın seçim yapma kararı aldı. ANAP’ın, 10 Eylül 1987 günü mecliste oylanan, seçimlerin 1 Kasım 1987 günü yapılmasına ilişkin önerisi kabul edildi (Altan, 2005:180).

Yedi partinin yarıştığı 29 Kasım 1987 seçimlerine katılım % 93.28 oy oranı ile en yüksek katılım olmuştur. Seçimlerden 1. parti olarak çıkan Anavatan Partisi %36 oy oranıyla parlamentodaki %64 oranında sandalye çoğunluğu elde etmiştir. 2. Parti olan SHP %24 oy almasına karşın parlamentoda %22’lik sandalye oranına sahip olmuştur. Çevre ve genel baraj uygulandığından temsil edilmeyen seçmen oranı %27 olmuştur (Türk, 1995:141). Türkiye’nin 1946’da çok partili siyasal süreç

girmesinden sonra yapılan tüm seçimler içinde temsilde adalet ilkesi bakımından en adaletsizi olarak değerlendirilebilir.

Anayasaya göre Kasım 1992’de yapılması gereken genel seçimler Anavatan Partisinin meclisteki 292 milletvekili ile meclisin 3/2’sine sahip olmasına rağmen TBMM 20 Ekim 1991’de erken seçim kararı almıştır. Gelenek haline gelen seçimler öncesinde seçim kanununda değişiklik yapma bu seçimlerde de yapılmıştır. Son iki seçimler öncesinde yapılan değişiklikler büyük partilerin menfaatini korumaya yönelik olurken bundan sonra küçük partilerin kısmen temsil olanağı bulmasına yönelik düzenlemelerde olmuştur (Gültekin, 2006:94). 3757 sayılı kanunla yapılan ilk değişiklik, seçim çevresi barajlarında yapılmış ve iki, üç ve dört milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde uygulanacak baraj %25’e düşürülmüş, 5 ve 6 milletvekilliği çıkaracak seçim çevrelerinde ise %20 seçim çevresi barajı öngörülmüştür (Günel, 2005:125).

1991 seçimlerine göre Doğru Yol Partisi 178 üyelikle %39,6 , Anavatan Partisi 115 üyelikle %25,6 Sosyal Demokrat Halkçı Parti 88 üyelikle %19,6 , Refah Partisi 62 üyelikle %13,8, Demokrat Sol Parti ise 7 üyelikle %1,6 oranında temsil gücüne sahip olmuştur (Yıldırım, 2001:235). 1991 seçimlerine katılım oranı 83,9 oranında gerçekleşmiştir. Uygulanan barajlar nedeniyle ilk kez bu kadar çok partiler arası seçim ittifakı yapılmıştır. RP, MÇP ve İDP ile ittifak kurmuş, HEP’de SHP listelerinden seçime katılmıştır. Seçimlere katılan 6 partiden 5 tanesi barajlara ve büyük partilerin lehine düzenlemelere rağmen %10’luk ülke barajını aşarak parlamentoya girebilmiş, ancak hiçbir parti tek başına iktidar olacak oy çoğunluğuna ulaşamamıştır. ANAP’ın oy oranı düşmeye devam ederken, DYP bu seçimden birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. 1991 seçimlerinde, 1987 seçimleri kadar olmasa da, karma sistemin adaletsiz sonuçları ortaya konulmuş, fakat 1987 seçimlerinde %20’ye ulaşan temsil edilmeyen oy sorunu bu seçimde, partiler arası işbirliği nedeniyle bir ölçüde de olsa yaşanmamıştır (Yılmaz, 2004:89).

12 Eylül ihtilali sonrası üçüncü genel seçimi de bir erken seçim olarak 1995 yılında gerçekleştirilmiştir. Söz konusu erken seçim öncesinde de yasal değişikliğe gidilmiş, 450 olan milletvekili sayısı 550’ye çıkarılmıştır. Ancak bu sayıya, 450 bölge milletveilliğine ek olarak nispi temsille dağıtılacak 100 Türkiye milletvekilliği şeklinde ulaşılmıştır. Yine bu seçim öncesinde küçük seçim çevreleri birleştirilmiş, İstanbul, İzmir ve Ankara dışında bütün iller tek bir seçim çevresine indirilmiştir. Bu değişikliğin amacı da ortalama seçim büyüklüğünü arttırarak etkin barajı düşürmektir. Ancak bu değişikliğin arkasından bölgesel seçim barajları tamamen kaldırılmış, yalnızca %10’luk ülke barajı korunmuştur. Böylelikle seçim sisteminin büyük partileri kayıran bir unsuru daha yürürlükten çekilmiş, aynı zamanda kontenjan milletvekilliği ve tercih oy’u uygulamaları da iptal edilmiştir (Yavaşgel, 2014:174). Ayrıca seçmen yaşının Anayasa değişikliği ile “18 yaşını bitirme” olduğu bu seçimlerde 1980 sonrasında ilk kez olmak üzere tutuklular da oy kullanabilmişlerdir.

1995 seçimlerine 12 parti katılmış, bunlardan 7’si ülke barajını aşamadığı için parlamentoya girememişlerdir. Bunun sonucunda ise geçerli oyların %14,5’i değerlendirme dışı kalmıştır. Seçim sonuçlarına göre Refah Partisi 158 üyelikle %28,7, Anavatan Partisi 132 üyelikle %24, Doğru Yol Partisi 135 üyelikle %24,6, Demokrat Sol Parti 76 üyelikle %13,8, Cumhuriyet Halk Partisi ise 49 üyelikle %8,9 temsil oranına sahip olmuştur (Yıldırım, 2001:238). On iki partinin katıldığı ve beş partinin %10 düzeyindeki ülke barajını geçebildiği seçimde ülke barajlı d’Hondt seçim sistemi uygulanmış, seçime %85 oranında katılım olmuştur. Ülke barajını aşarak parlamentoda sandalye kazanan siyasi partiler hükümet kurulmasını kolaylaştıracak bir sandalye dağılımı ortaya çıkmamıştır. Seçimlerde Refah partisi %21 oy oranıyla birinci parti çıkmış ve parlamentoda %28 sandalye oranıyla temsil edilme imkânı bulmuştur. Bu seçimde mecliste temsil edilmeyen seçmen oranı %30 olması demokrasiyle bağdaşmamaktadır (Gültekin, 2006:99-100).

1995 genel seçimlerinden sonra hiçbir parti tek başına hükümeti kuracak çoğunluğa ulaşamayınca tekrar koalisyon kurma yoluna gitme zorunluluğu ortaya çıktı. Bu doğrultuda çok sayıda koalisyon denemesine gidildi. Bazen iki partinin kurduğu koalisyon hükümetleri kısa ömürlü oldu, bazen kurulan hükümetler güvenoyu alamadı, bazen de kurulan azınlık hükümetleri, dış destek çekilince istifa etmek zorunda kaldı. Bu karmaşayla geçilen bu dönemde en son kurulan dışarıdan DYP destekli Ecevit Hükümeti de sarsıntı geçirince, meclisten hükümet çıkarmak zorlaştı ve TBMM erken genel seçim kararı aldı ve 1999 yılının 18 Nisan’ında genel ve yerel seçimlerin aynı gün yapılması

kararlaştırıldı. 1999 Genel seçimlerinde sadece 5 parti %10 olan ülke barajını aşma başarısı gösterebildi. Önceki seçimlerde önemli bir başarı elde eden CHP ise, barajı aşma başarısı gösteremediği için parlamento dışında kaldı. Bu seçimlerin galibi, hiç şüphesiz DSP oldu. Ancak seçimlerde en büyük sürprizi, daha önceki seçimlerde barajı aşamadığı için parlamentoya girme başarısı gösterememiş olan MHP, bu seçimlerde ikinci parti olarak gerçekleştirdi. Bu seçimler sonucunda da yine ülkedeki büyük parti değişti. Seçmen hala arayışlarını sürdürmektedir. Aynı gün yapılan yerel seçim sonuçlarına bakacak olursak; DSP genel seçimlerde aldığı oy oranına ulaşamamasına rağmen yine de yerel seçimlerin de galibi oldu (Altan, 2005:186).

1999 Genel seçimlerinden sonra oluşturulan üç parçalı (DSP-MHP-ANAP) koalisyon hükümeti 3 yıl boyunca ülkeyi yönetti. 1999 yılında ortaklar arasında iyice artmış olan fikir ayrılıkları, kamuoyunda iktidar partileri hakkında yürütülen yıpratma politikaları ve belki de en önemlisi Hükümet ile Cumhurbaşkanı arasında yaşanan anlaşmazlıklar, ülkeyi yeniden bir seçim atmosferine soktu. RP’nin kapatılmasından sonra, bu partinin örgütünden ayrılan AKP’nin, kamuoyunda giderek büyük destek görmeye başlaması, kamuoyunun hükümeti seçim konusunda büyük baskılar kurmasına yol açtı. Aynı zamanda iktidarı oluşturan partilerin yapılacak bir erken genel seçimde de yine aynı başarıyı yakalayabileceklerine inanmaları ve yapılacak bir erken genel seçimin hükümet için iyi bir güven oylaması olabileceği düşüncesi, bu partilerin ağırlıkta olduğu meclisin bir erken genel seçim kararı almasına neden oldu. Meclisin aldığı erken genel seçim kararıyla, 2002 yılının 3 Kasım’ında genel seçimler yapıldı (Altan, 2005:187).

2002 genel seçimlerinde en çok oyu alan parti yine değişti. Yeni kurulan bir parti olarak AKP, ülkede en çok oyu almış ve uzun bir süreden beridir yaşanmayan tek parti iktidarını tekrar yaşatma olanağına kavuştu. AKP ve CHP dışındaki partiler ülke genelinde uygulanan %10 ülke barajını aşamadıkları için meclise girme başarısını gösteremediler ve bu sayede meclise giren bu iki parti de ülke genelinde aldıkları oy oranının çok üzerinde büyük bir oranla mecliste temsil edilme olanağına kavuştular. AKP’nin mecliste mutlak çoğunluğa sahip olduğu bir ortamda yapılacak bir yerel seçimde AKP’nin bu mutlak iktidar gücünü kullanarak %50’nin üzerinde oy alacağı tahmin ediliyordu. Seçimlerden önce yapılan kamuoyu yoklamalarında bazen bu oranın %60’ın üzerinde olacağı bile dile getiriliyordu. Seçimlerde mücadele eden CHP, genel seçimlere göre oylarını büyük oranda korudu, MHP, çok az da olsa oylarını arttırdı (Altan, 2005:187).

27 Nisan 2007’de başlayan Cumhurbaşkanlığı seçimi bunalımı erken seçim kararını da beraberinde getirmiştir. 3 Kasım 2002 genel seçimleri öncesinde tartışılan ve çözüm bulunmaya çalışılan temel sorun, “1990’lı yıllar boyunca yaşanan siyasi istikrarsızlık ve bu istikrarsız gidişe dur diyebilecek güçlü bir hükümetin nasıl kurulacağı” iken; 22 Temmuz 2007 genel seçimleri öncesinde, temsilde adalet sorununa dikkatler çekilmiştir. Ancak bu anlamda ilgili yasalarda veya Anayasada kayda değer herhangi bir değişikliğin yapılmadığı gibi küçük partilerin aleyhine sayılabilecek bir takım yasal düzenlemeler söz konusu olmuş, seçim sistemi değişikliği için yapılan tartışmalar, yerini “istikrar için her şeyin mübah olduğu” şeklinde bir düşünceye bırakarak gündem dışına itilmiştir. 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde de, 1995, 1999 ve 2002 genel seçimlerinde olduğu gibi, % 10 Ülke Barajlı d’Hondt sistemi uygulanmıştır. Siyasi partilerin seçimlere doğrudan değil de dolaylı olarak katılmalarının en büyük etkeni, %10 seçim barajı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla görece küçük partiler kendi değerlerinde ödün verme pahasına kendilerine yakın sayılabilecek daha büyük partilerle birleşme yoluna gitmektedir. 2007 Genel seçimlerine katılım oranının % 84,25’i bulması; vatandaşların siyaset ve demokrasiye olan güvenlerini, uzun-kargaşalı bir dönemden sonra, görece, kazandıkları söylenebilir. 22 Temmuz 2007 seçimlerinde AK Parti % 46,58 ile 341 milletvekili çıkarmış ve parlamentodaki sandalyelerin % 62’sine sahip olmuştur. CHP, % 20,88’le 112 milletvekili kazanmış ve meclisteki sandalyelerin yaklaşık %20’sini elde etmiştir. MHP ise, % 14, 27’lik oy oranıyla 70 milletvekili kazanarak yaklaşık % 13 oranında temsil hakkı elde etmiştir. 2007 seçimlerini özel kılan ise; bu üç siyasi parti dışında, toplam kullanılan oyların % 5,24’ünü alan 26 bağımsız milletvekili adayının parlamentoya girmeye hak kazanmış olmasıdır (Ateş, 2013:95-96-97-106).

12 Haziran 2011 seçimlerine katılım oranı % 87,16 olarak gerçekleşmiştir. AK Parti, 2007 seçimlerine göre oy oranını yükseltmesine karşın TBMM’ye daha az sayıda milletvekili gönderebilmiştir. AK Parti, % 49,83’lük oy oranıyla 327 milletvekili çıkarmış ve parlamentodaki sandalyelerin % 59,45’ine sahip olmuştur. AK Parti, böylece üçüncü dönemde de tek başına iktidar

olacak sayıda sandalyeyi elde etmiştir. CHP, % 25,98'le 135 milletvekili çıkarmış ve meclisteki sandalyelerin % 24,5'ini elde etmiştir. MHP ise, % 13,01'lik oy oranıyla, mecliste % 9,6'ya karşılık gelen temsil oranıyla, TBMM'ye 53 milletvekili göndermeye hak kazanmıştır. Seçim sonuçları itibariyle 35 bağımsız milletvekili adayı da parlamentoya girmeye hak kazanmıştır. Seçimlerde bağımsız oylarının toplamı ise, %6,57 olmuştur. Bağımsızların parlamentoda temsil oranları da %6,5 şeklinde gerçekleşmiştir (Ateş, 2013:131).

7 Haziran seçim sonuçlarına göre hiçbir siyasi parti iktidar olabilmek için gerekli olan 276 sandalye sayısına ulaşamamış ve seçimden koalisyon çıkmıştır. 7 Haziran'da %40,9 oy alan AKP meclise 258 vekil göndermiş ancak hükümet kurmak için yeterli çoğunluğu sağlayamamıştır. CHP %25 oy oranı ile 132 vekil çıkarmıştı. MHP oyların %16,2'si ile 80 milletvekili kazandı ve oy oranını ve sandalye sayısını bir önceki seçimlere göre %3,28 artırdı. Seçimlere ilk kez giren HDP ise %10 seçim barajını geçerek, aldığı %13,1 oy oranı ile mecliste 80 milletvekili ile temsil edilmeye hak kazandı. Hükümeti kurma görevi seçimlerde birinci parti çıkan AKP'ye verildi ve hemen ardından koalisyon görüşmeleri başladı. Ancak bu görüşmelerden bir sonuç çıkmamış ve bunun sonucunda erken seçim kararı alınmıştır. 1 Kasım 2015 seçim sonuçlarına göre ise AKP 1 Kasım'da oy oranını %9 arttırdı. Tek başına hükümet kurmak için gerekli olan milletvekili sayısına ulaşan AKP, 316 milletvekiliyle meclise girmiştir. CHP'nin oyu %25.4 oldu. CHP 7 Haziran'a göre 2 milletvekili daha kazandı. 1 Kasım'da en çok oy kaybeden parti MHP oldu. MHP yaklaşık 1,9 milyon oy kaybederek %12'ye geriledi. Bu gerilemenin sonucunda MHP meclisteki 39 sandalyesini kaybetti. 7 Haziran'a oranla %3 gerileyen HDP ise meclise 59 vekilini sokabildi. HDP 7 Haziran'a göre 21 vekilini kaybetti.

4. Seçimlerin Yönetimde İstikrar ve Temsilde Adalet Açısından Değerlendirilmesi

1946 seçimlerinde liste usulü basit çoğunluk sistemi uygulanmıştır. Yani seçmenler partilere değil adaylara oy vermiştir. Seçim sonuçlarının değerlendirilmesi gizli tasnif esasına göre yapıldığından bu seçim sonuçları netlik kazanmamış ve oldukça büyük tartışmalara yol açmıştır (Erdoğan, 2007:72). 1946 seçimlerinden sonra halkın iktidara olan güvenini yitirdiği ve seçim güvenliğinin sağlanamaması üzerinde durulmuştur. 1946 seçimlerinde Temsilde Adalet ilkesi arka plana itilmiştir. Daha çok yönetimde istikrar ilkesi üzerinde durulmuştur. 1950 seçimleri de liste usulü çoğunluk sistemine göre yapılmıştır ve CHP ağır bir şekilde bu sistemi eleştirmiştir. CHP, çoğunluk sisteminin adaletli bir sistem olmadığı ve tek partinin diktatörlüğüne neden olduğunu dile getirmiştir. 1950 seçimleri, günümüze kadar yapılan seçimler içerisinde, “yönetimde istikrar” ilkesinin ön plana çıktığı veya başka bir deyişle “Temsilde Adalet” ilkesinin en fazla göz ardı edildiği ikinci seçimler olmuştur (Yıldırım, 2001:198).

1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde liste usulü çoğunluk sistemi uygulanması nedeniyle DP kazandığı oy oranlarının çok daha üstünde mecliste temsil edilme hakkına sahip olmuştur. 1954 seçimleri de DP, CHP ile arasındaki farkı büyütürken kazanmıştır. Katılımın yine yüksek olduğu seçimlerde oyların yaklaşık % 42,50'sine sahip olan muhalefet sandalyelerin ancak % 7,2'sini alırken, iktidar partisi oyların %57,50 ile sandalyelerin % 93'ünü alarak mecliste temsil edilmiştir. Bu sonuçlar, seçim sisteminin getirdiği adaletsizliği açıkça ortaya koymaktadır. Burada dikkati çeken bir husus, DP'nin gerek 1950, gerekse 1954 seçimlerini %50'nin üzerinde bir oy oranı ile kazanmış olmasıdır. Bu durum, Türkiye gibi parlamenter sistemle yönetilen bir ülkede siyasi iktidarın oluşumu ve istikrarı yönünden ilk anda bir rahatlama vesilesi olarak görülse ve bir sorun olarak algılanmasa da, Türk demokrasininin gelişim sürecinde önemli sorunlara yol açtığı da bir vakadır (Günel, 2005:101).

1957 seçimleri de listeli basit çoğunluk usulüne göre yapılmıştır ve bu sistemin “seçmen oyuna saygı” bakımından sakıncalı olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. 1957 seçimlerinde tüm muhalefet oylarının toplamı %52 oranında olmasına rağmen, muhalefet mecliste sadece %30 oranında sandalye elde etmiştir. Mecliste bu tür bir dağılımı sağlayan bu seçim sisteminin temsilde adaleti sağlamada başarısız olduğu görülmektedir. Eğer ki bu dönemde liste usulü çoğunluk yerine nispi temsil sistemi uygulansaydı muhalefet mecliste daha güçlü bir temsil oranına sahip olacaktı ve iktidarın bu tür tek parti uygulamasını zorlaştıracaktı. Aynı zamanda küçük partiler mecliste seslerini duyurabilecek, partilerin aşkın ya da eksik temsil edilme oranları düşecekti.

Nispi temsilin farklı biçimlerinden ilki 1961 seçimlerinde uygulanmış ve çevre barajlı d'Hondt yöntemi yürürlüğe koyulmuştur. Bu sistem, Türkiye'de uygulanan seçim sistemleri arasında temsilde adaletin ön plana çıktığı sistemlerden birisi olmuştur. Bir partinin seçim bölgesinde temsilci

çıkabilmesi için çevre barajını aşması gerekir. 1961 seçimlerinde “temsilde adalet” ilkesi ön plana çıkmış ve partilerin aldıkları oy oranları ile temsil oranları arasındaki en yüksek sapma %2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu açıdan 1961 seçimleri, Türkiye’de bugüne kadar yapılan seçimler içerisinde “temsilde adalet” ilkesinin en fazla gözetildiği ikinci seçimler olmuştur. Ancak bu sistem yönetimde istikrar ilkesi açısından olumsuz özellikler taşımaktadır. 1961 seçim sonuçları hiçbir partinin tek başına iktidara gelmemesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye’nin koalisyon hükümetleriyle ilk defa tanışmasına sebep olmuştur. Bir başka olumsuzluk ise özellikle koalisyonun zorunlu olduğu durumlarda parlamentoya girmiş olan küçük partilere temsil oranından daha fazla siyasal güç vermesidir. Çeşitli olumsuzluk dolayısı sistem eleştirilmiş ve bunun üzerine, yine nispi temsilde adaletle ağırlık veren bir başka yöntemi “milli bakiye” yöntemi uygulamaya girmiştir.

1965 seçimleri “temsilde adalet” ilkesi açısından Türkiye’de yapılan seçimler içerisinde en adaletli seçimler olmuştur. 1965 seçimlerinde küçük partilerin parlamentoya temsilci göndermesi iktidar partisini harekete geçirmiş, bunun üzerine AP, muhalefete rağmen 1961 Anayasasının benimsediği "seçim çevresi barajlı d'Hondt" sistemini geri getirmiştir. Ancak muhalefetin Anayasa Mahkemesi baraj uygulamasını adil bulmayıp serbestlik ilkesini zedelediğini belirtmesiyle baraj uygulaması kaldırılmış ve yeni düzenlemeyle barajsız d'Hondt uygulaması getirilmiştir. Bu sistem temsilde adalet açısından milli bakiye sisteminden zayıf olmasına rağmen diğer modellerle kıyaslandığı zaman temsilde adaletin sağlanması açısından oldukça iyi bir sistemdir. 1969, 1973 ve 1977 seçimleri bu sisteme göre yapılmıştır.

1969 Seçimleri, 1980 öncesinde uygulanan nispi temsil seçim sistemleri içerisinde partilerin aldıkları oy oranları ile temsil oranları arasındaki farklılığın %10.4 oranı ile en yüksek düzeyde gerçekleştiği seçimler olmuştur. 1970’lerin başında dünya ülkelerinin yaşadığı ekonomik krizin Türkiye’ye de yansması sosyal, siyasal ve ekonomik olayların çözüm bulunamaması sonucu 1971 yılında muhtıra verilmiştir. Bununla beraber 1973 yılında seçimlere gidilmiştir. Koalisyon hükümetlerinin kurulmasına imkan veren bu seçim sistemi de sonuçları itibarıyla tartışılmıştır. 1977 seçimleri sonucunda seçmenlerin %30’u mecliste temsil edilmemiş, temsil edilmeyen seçmenlerin %90’ı oy kullanmayarak temsil edilmemiştir (Yıldırım, 2001:223).

1983 seçimlerine gelindiğinde ise 1982 Anayasasıyla beraber birtakım değişiklikler yapılmış ve nispi temsil sisteminin bir türü olan çifte barajlı d’Hondt sistemi uygulanmıştır. Böylelikle “%10 ülke barajlı”, “seçim çevresi barajlı” ve “geniş seçim çevreleri daraltılmış” bir seçim sistemi benimsenmiş ve istikrar ilkesini ön plana çıkartarak “yönetilebilir demokrasi” garanti altına alınmıştır. Yönetilebilirliğe seçim sistemiyle de takviye ihtiyacı duyulmuştur.

1987 seçimlerinden önce seçim sistemlerinde bir değişikliğe gidilmiş, altı ve daha çok milletvekili çıkararak seçim bölgelerinde partilerin kontenjan aday göstermesi, en çok oyu alan partinin kontenjan adayının milletvekili seçilmesi karara bağlanmıştır ve çifte barajlı-kontenjanlı d’Hondt usulü uygulamaya geçmiştir. 1987 seçimleri Türkiye’de bugüne kadar uygulanan nispi temsil seçim sistemleri içerisinde en fazla “temsilde adalet” ilkesinin göz ardı edildiği ya da “yönetimde istikrar” ilkesinin vurgulandığı seçimler olmuştur. Bu seçimler öncesi yasal düzenlemeler sonucunda oluşturulan seçim sistemi “büyük partileri” değil, yalnızca “birinci partiyi avantajlı kılma özelliği” taşımıştır (Yıldırım, 2001:233). Aynı seçim sistemi uygulaması 1991 seçimlerinde de uygulanmış ve sistemin büyük partilerin lehine işlemesi sürdürülmüştür. 1991 seçimlerinde, 1987 seçimlerinde olduğu kadar olmasa da seçim sistemindeki değişikliklerin neden olduğu adaletsiz temsil kendini göstermiştir ancak, önceki seçimlerde %20’lere varan temsil edilmeyen oy oranı sorunları bu seçimlerde yaşanmamıştır.

1995 seçimlerinden önce seçim kanununda yapılan bir değişiklikle çifte barajlı d’Hondt+kontenjan sistemi terk edilerek yerine ülke barajlı d’Hondt sistemi getirilmiştir (Sarıkoça, 2010:211). Yani ülke barajı aynen devam edilecek ancak çevre barajı olmayacaktı. 1995 seçimleri temsilde adalet açısından 1980 sonrası seçimler arasında en adil seçim sistemi olarak durmaktadır. İstikrar açısından bakıldığında ise, etkin ve yasal barajları düşürmesi nedeniyle, önceki seçimlere göre parti sayısında bir artışa yol açmış, yürütme erki koalisyon hükümetine teslim edilmiştir (Yavaşgel, 2014:174).

Ülke barajlı d’Hondt sistemi fazla bir değişikliğe uğramadan 1999 ve 2002 seçimlerinde de aynen geçerliliğini korumuştur. 1999 seçimleri, 1995 seçimlerinden sonra ikinci kez bütün partilerin

fazla temsil oranlarına sahip oldukları seçimler olmuştur. 2002 seçim sonuçlarına göre Türkiye’de seçmenlerin % 58’i temsil edilmemektedir. Temsil edilmeyen % 58 seçmenin % 35 oy kullanmayarak, %59 geçerli oy kullanıp partilerin ülke barajını geçememesi nedeniyle temsil edilmeyen, % 5 seçmen geçersiz oy kullanarak temsil edilemeyen seçmenlerden oluşmaktadır (Gültekin, 2006:104).

2007 seçimlerinde de %10 barajlı d’Hondt sistemi uygulanmıştır. Seçimlerde temsil adaletsizliğini gideren en önemli etken, başta AK Parti olmak üzere, ilk sıralardaki partilerin oy oranlarının yüksek olması ve % 10’luk ülke barajını zorlayan partilerin bulunmamasıdır. 22 Temmuz 2007 seçimlerinde ise seçmen tercihlerinde bölünme yaşanmamış olması, temsilde adalet bakımından olumlu sonuç vermiştir. Ancak 2002 seçimlerinin aynısı 2007 seçimlerinde de olmuştur. 22 Temmuz 2007 genel seçimleri hem temsilde adalet ilkesi hem de yönetimde istikrar ilkesi anlamında 2002 seçimlerine göre “ileriye gidiş” niteliğindedir. Ancak buna benzer bir sonucun bundan sonraki seçimlerde de yaşanmasının herhangi bir garantisinden söz edilemez (Ateş, 2013:109).

Katılım oranının yükselmiş olmasıyla seçmen kitlesinin, 2002 genel seçimlerinden farklı olarak siyaset mekanizmasına inanç ve güven duyduğu söylenebilir. 1995, 1999, 2002 ve 2007 genel seçimlerinde olduğu gibi, 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde de, %10 Ülke Barajlı d’Hondt sistemi uygulanmıştır. Katılım oranının %87,16 olarak gerçekleştiği 12 Haziran 2011 seçimlerinde, kullanılan toplam oyların yaklaşık %95’inin parlamentoda temsil edildiği görülmektedir. 1995, 1999, 2002 ve 2007 seçimleri dikkate alındığında bu oran, temsil adaleti bakımından oldukça ileri bir düzeyi ifade etmektedir. 22 Temmuz 2007 genel seçimleri, sonuçları itibarıyla, hem temsilde adalet ilkesi hem de yönetimde istikrar ilkesi anlamında 2002 seçimlerine göre, makul bir seviyeyi işaret etmektedir. Buna karşın 2007 seçimlerinde kullanılan toplam geçerli oyların %13,05’inin parlamento dışında kalması, temsil adaleti anlamında bir takım eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Ateş, 2013:133-137). 2015 seçimlerin de ise, istikrar ön plana çıkmıştır. Tek partili iktidarın istikrar getireceğini veya koalisyonun istikrarsızlık getireceğini savunan AKP İstikrarın kazanması içinde erken seçim kararı almıştır.

SONUÇ

Seçim sistemleri demokrasi açısından önemli bir unsurdur. Bugüne kadar yapılan seçimlerde uygulanan seçim sistemlerinden bazıları temsilde adaleti ön plana çıkarırken bazıları yönetimde istikrarı ön plana çıkarmıştır. Her iki ilkenin de tam olarak yansıtıldığı bir dönem olmamıştır. Seçim sistemlerinin "yönetimde istikrar" ve "temsilde adalet" olarak tanımladığımız iki tür yararından söz edilebilir. Ancak her iki ilkenin de çok önemli olmasına karşın bir arada bulunması çok zordur. Çoğunluk esasına dayanan seçim sistemleri yönetimde istikrar ilkesini hayata geçirirken, nispi temsil esasına dayanan sistemlerde temsilde adalet ilkesinin uygulanabildiğini görmekteyiz. Bazı seçim sonuçları tek başına iktidarı ve dolayısıyla yönetimde istikrarı sağlamakla birlikte temsilde adaletsizliği hat safhaya çıkarmıştır. Bazıları ise temsilde adaleti sağlamış istikrarı arka plana itmiştir.

Çoğunluk ve %10 ülke barajlı nispi temsil/karma seçim sisteminin uygulandığı dönemde artıksız temsil olgusu ön plana çıkarken, çoğunluk sistemi döneminde hükümet istikrarı tam olarak gerçekleşmiş, fakat %10 barajlı nispi temsil döneminde, özellikle 1990’lı yıllarda ciddi hükümet istikrarsızlığı ile karşılaşmıştır. Bu nedenle 1950-1960 döneminde uygulanan seçim sistemi ile en azından hükümet istikrarı hedefine ulaşılabilmişken, 1980 sonrası uygulanan barajlı nispi temsil sistemi ile ne temsilde adalet hedefine ulaşılabilmiş, ne de yönetimde istikrar olgusu sağlanabilmiştir. Aynı zamanda görülüyor ki Türkiye seçimler tarihine baktığımızda uygulanan seçim sistemleri, çeşitli nedenlerle, yönetimde istikrarın sağlanması adına gösterilen hassasiyet temsilde adalet ilkesi için gösterilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Altan, Cemal, (2005), Genel Seçimler - Yerel Seçimler İlişkisi (1983-2004), Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.12, 174-190.
- Ateş, Ferhat, (2013), Seçim Sistemleri Bağlamında Türkiye’de İki Binli Yıllarda Genel Seçimler Üzerine Bir Değerlendirme, Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Bulut, Nihat, (2002), Temsilde Adalet İlkesi Açısından 3 Kasım 2002 Seçimleri, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, S.10.
- Bulut, Nihat, (2007), Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İkilemi Bağlamında 22 Temmuz 2007 Seçimleri, Hukuk, Ekonomi Ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, S.66.
- Erdoğan, Aydın, (2007), Türkiye’de Seçim Sistemleri Ve Türk Siyasi Yapısına Etkisi (1923-1980), Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Erdoğan, Emre, (1999), Seçim Sistemleri Ve Siyasal Sonuçları: İstikrar ve Temsiliyet.
- Erdoğan, Murat, (2013), Seçim Sistemleri İle Siyasal Partiler Arasındaki İlişkiler, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gültekin, İslam, (2006), Temsilde Adalet İlkesi Bakımından Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Günel, Erdoğan, (2005), Türkiye’deki Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gürsel, Seyfettin, (1993), Dar Bölge Seçim Sistemi, Türkiye Günlüğü, Sayı:23, S.47.
- Güvenir, Murat, (1982), Seçim Sistemleri Ve Ülkemizde Uygulama, Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi, C.37, Sayı:1.
- Hakyemez, Yusuf, Ş., (2007), Temsilde Adalet Ve Yönetimde İstikrar İlkeleri Açısından Seçim Barajı Ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. Xı, S. 1-2, Erzincan.
- Karakaşlı, Mehmet, (2010), Seçim Yargısı, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Özgül, Bülent, (2002), Seçim Ve Seçim Sistemleri, Türkiye’deki Seçim Sistemi Uygulamaları Ve Bir Model Önerisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Sarıkoca, Erem, (2005), Çok Partili Siyasal Yaşamın Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri Ve Toplumsal Etkileri, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Sarıkoca, Erem, (2010), Türkiye’de Seçim Sistemleri Ve Demokrasi, Fenomen Yayıncılık, Ankara.
- Tarım, Osman, (2013), 27 Mayıs’tan 12 Mart’a Adalet Partisi Ve Türkiye, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Türk, Hikmet Sami, (1995), Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi? Sistem Önerileri, Seçim Uygulamaları, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara.
- Yavaşgel, Emine, (2014), Temsilde Adalet Ve Yönetimde İstikrar Açısından Seçim Sistemleri, Nobel Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, Murat, (2001), Milli Egemenlik Kavramı Ve Türkiye’de Seçim Sistemleri, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, Eylül.
- Yılmaz, Hüseyin, (2004), Seçim Sistemleri Ve Türkiye, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Yüzbaşıoğlu, Necmi, (1996), Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri Ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.IV, Sayı 1-2, S.127-135, İstanbul.